

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ПРАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.922.6

ЄВДОКИМОВА Наталя Олексіївна

Професор кафедри теоретичної та прикладної психології, кандидат психологічних наук, доцент, Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського, м.Миколаїв

У статті викладено погляди науковців щодо структурно-функціональної характеристики правничої діяльності. Представлена авторська модель психологічної структури професійної правничої діяльності. Охарактеризовано блоки та конструкти означеної авторської моделі

Ключеві слова: культурно-правові норми, правнича діяльність, правосвідомість суб'єкта, правові інститути, предмет, функції, задачі правничої діяльності

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ЮРИДИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье изложено взгляды ученых относительно структурно-функциональной характеристики юридической деятельности. Представлена авторская модель психологической структуры профессиональной юридической деятельности. Дана характеристика блокам и конструктам представленной авторской модели.

Ключевые слова: культурно-правовые нормы, юридическая деятельность, правосознание субъекта, правовые институты, предмет, функции, задачи юридической деятельности

Процеси державотворення та становлення України як правової держави обумовлюють необхідність наукових досліджень щодо правничої діяльності в Україні, її психологічної структури, форм та рівнів правосвідомості громадян та професійної свідомості правників.

З огляду на це, метою нашої статті є моделювання психологічної структури правничої діяльності.

Відповідно до мети задачами статті є:

1. Проаналізувати літературно-наукові джерела щодо проблематики статті.
2. Представити авторську модель психологічної структури професійної правничої діяльності.
3. Дати характеристику структурних елементів представленої авторської моделі психологічної структури професійної правничої діяльності.

Підвищення соціальної цінності права обумовлює звернення науковців до методологічних засад правничої діяльності.

Визначенню структури правничої діяльності присвячені роботи українських та російських психологів і юристів: В.В.Бедя, А.М.Бражнікової, А.Б.Венгерова, С.Д.Гусарева, В.Ф.Єнгаличева, М.І.Єнікієва, А.Т.Іваніцького, В.А.Полянської та ін. Їх праці демонструють погляди авторів щодо структурно-функціональної характеристики правничої діяльності, проте у жодній з праць не представлено цілісного уявлення про психологічну структуру правничої діяльності. З огляду на це, нами здійснена спроба створення авторської моделі психологічної структури професійної правничої діяльності, котра інтегрує у собі погляди науковців у галузях психології та юриспруденції (див. рис. 1).

Для характеристики психологічної структури правничої діяльності нами використані такі категорії, як: норми, свідомість, інститути й інституції, суб'єкт, об'єкт, предмет діяльності, функції та задачі діяльності, нужди, потреби, мотиви, цілі, засоби, методи здійснення діяльності, продукт та результат діяльності, котрі співвідносяться між собою як системні утворення з різних рівнів системи понятійних рядів.

Представлена на рис. 1 модель складається з трьох блоків:

I блок – блок соціокультурного призначення;

II блок – блок загальної структури правничої діяльності;

III блок – блок функціонування правничої діяльності.

У I блоці – соціокультурного призначення – правнича діяльність розглядається нами як системоутворюючий чинник правової системи.

О.Ф.Скакун підкреслює, що поняття „правова система” включає у себе всі правові явища: правотворчість, правосвідомість, правореалізуючу діяльність, правову ідеологію. Право виступає ядром і нормативною основою правової системи, її цементуючим стрижнем. Праворозуміння є концептуальним фундаментом правової системи. Законність і правопорядок – обов'язкові результативні елементи правової системи, котрі забезпечують ефективність її функціонування [20].

Ефективність правничої діяльності та функціонування правової системи, з нашої точки зору, забезпечується такими структурними компонентами правничої діяльності, як: культурно-правові норми, котрі слугують підґрунтям правничої діяльності; правосвідомість суб'єкта професійної правничої діяльності, котра є її ядром, та правові інститути й інституції, котрі виконують функції правореалізації та виступають гарантом стабільного правопорядку.

Культурно-правові норми складаються у процесі історичного розвитку суспільства, концентрують досягнення цивілізації в організації суспільного буття, передаються з покоління у покоління й забезпечуються різними способами соціального впливу. Вони презентують ідеальну модель суспільних відносин, дають еталони, стандарти, стереотипи поведінки, встановлюють табу.

Критеріями культурно-правових норм виступають категорії: добра, зла, чесності, порядності, совісті, справедливості. У багатьох випадках норми права „виросли” з моральних принципів, проте в історії немає жодної держави, котра б досягла гармонії права й моралі.

Під впливом культурно-правових норм формується професійна свідомість суб'єктів правничої діяльності.

Розглядаючи чинники формування професійної свідомості правника, українські науковці С.Д.Гусарев, О.Д.Тихомиров створили абстрактну модель або теоретичну конструкцію професійної свідомості правника, фундаментальною основою котрої є логіко-нормативний блок, до котрого належать обсяг та глибина правових знань, рівень юридичного мислення [7]. У нашій моделі цей блок визначається як експертний рівень правових знань.

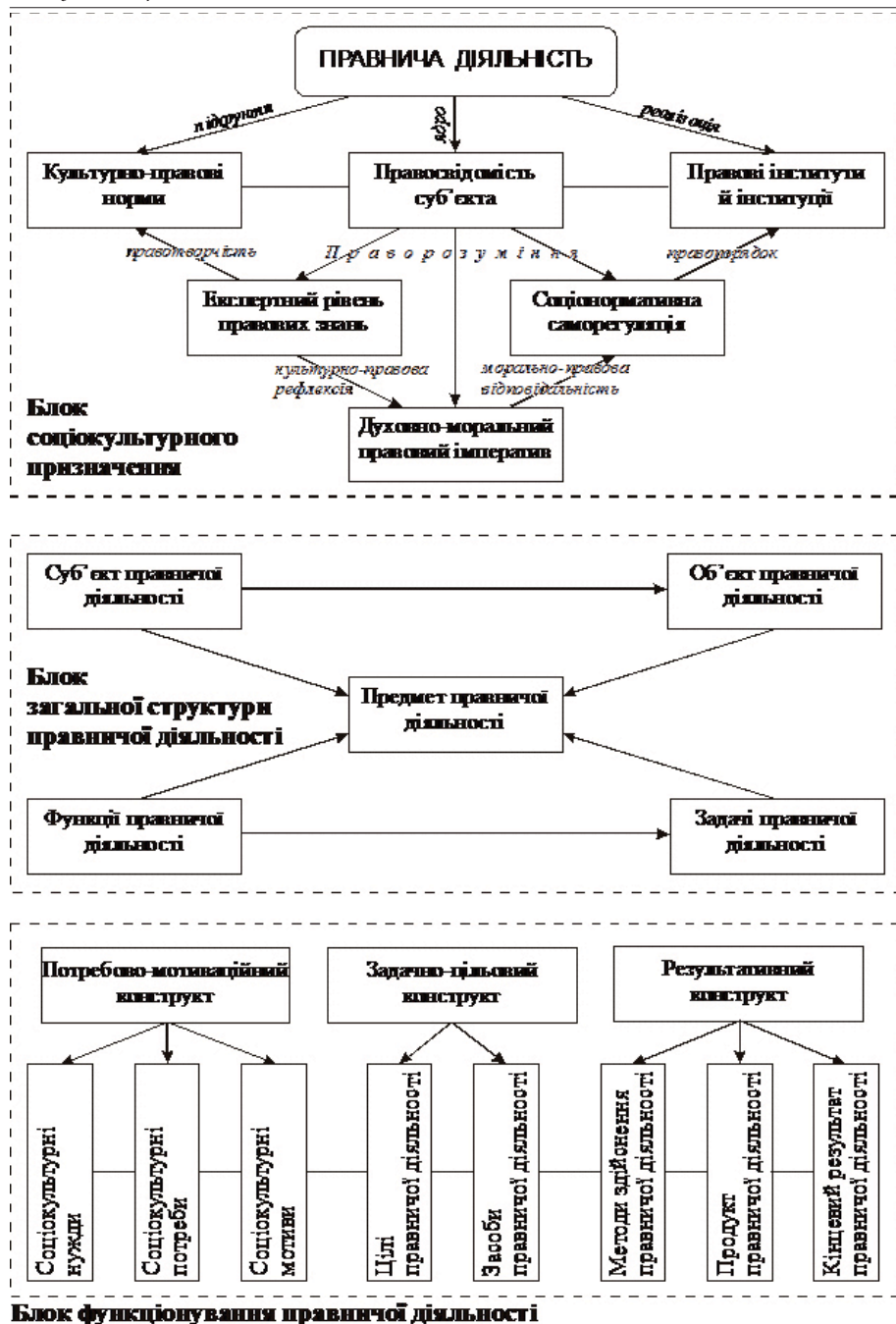

Рис. 1. Психологічна структура професійної правничої діяльності

В.В.Романов підкреслює виняткову роль правосвідомості як настановчого ставлення правника до дотримання моральних та правових норм поведінки у ситуаціях, що склалися неочікувано, тобто ситуаціях або чинниках професійного ризику, найбільш частими з котрих є: ситуація отримання правником будь-яких благ (предметів) з порушенням установленого порядку; ситуація, що провокує хабар; ситуація відвідування ресторану, де легко стати втягнутим у конфлікт; ситуація допиту свідка (потерпілого) у його квартирі, де можливі провокації зі сторони особи, котра підлягає допиту; ситуація випадкового знайомства та ін. [17].

М.І.Єнікєєв пов'язує такі ситуації й правові рішення з розумінням правником психологічної сутності досліджуваного ним соціального явища. Приймаючи рішення, суб'єкт правничої діяльності має бути переконаним у правильності використання категорій формального права, врахування законів людського буття й соціально-психологічних механізмів взаємодії людей [10].

Н.Я.Соколов стверджує, що для ціннісно-правових орієнтацій правників характерні: високий ступінь засвоєння принципів і вимог права, переконаність у їх необхідності й справедливості, готовність цілеспрямовано втілювати їх у життя у процесі повсякденної професійної практики [22].

С.Д.Гусарєв, О.Д.Тихомиров наголошують на високій повазі до права та глибокій переконаності у необхідності свідомого виконання його вимог, сприйняття права як найвищої соціальної цінності [7].

С.С.Сливка повагу до права, моральні принципи і норми, почуття службового юридичного обов'язку пов'язує з поняттям „внутрішнього імперативу”, котрий є передумовою для вироблення індивідуальних норм професійної поведінки і мотивів їх вибору. Внутрішній імператив, на думку вченого, має духовно-моральну природу. Визначаючи зміст функцій духовної та моральної культури сучасного правника, вчений фактично вводить поняття „духовно-морального імперативу”, сутністю котрого є: розвиток суб'єктом власної духовної сутності через усвідомлення величч людини та вартості її життя, духовного змісту юридичних законів, власних моральних помилок та шляхів їх виправлення, запобігання духовним стресам, віддання всіх сил, здібностей, таланту, енергії для забезпечення правопорядку, виконання духовної місії [21].

Саме таке розуміння духовно-морального правового імперативу ми відобразили у нашій моделі, керуючись власним усвідомленням верховенства правової культури суспільства, права як соціокультурної цінності та прагнучи досягнення фахової гармонії у сфері правничої діяльності. Переконані, що духовно-моральний правовий імператив є результатом культурно-правової рефлексії, котра ґрунтується на експертному рівні правових знань суб'єктів правничої діяльності. З іншого боку, духовно-моральний правовий імператив породжує морально-правову відповідальність суб'єктів правничої діяльності, котра виступає, у свою чергу, чинником соціонормативної саморегуляції.

Так, М.І.Єнікєєв наголошує на тому, що правосвідомість людини визначається її загальною ціннісною орієнтацією щодо суспільства, здатністю до соціонормативної саморегуляції [10].

С.Д.Гусарєв, О.Д.Тихомиров виділяють у структурі правосвідомості установку на активну правомірну й професійно значущу поведінку, що включає у себе: „готовність до виконання будь-якого професійного обов'язку, точне і неухильне застосування вимог правових норм, принципів у боротьбі з правопорушеннями, прагнення до справедливості, визнання необхідності самовдосконалення та інші” [7, с.321].

З нашої точки зору, ця складова співвідноситься зі структурним елементом „соціонормативна саморегуляція” нашої авторської моделі. Саме цей структурний елемент спрямований на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки, стабільного правопорядку.

О.Ф.Скакун також підкреслює вплив правосвідомості суб'єкта правничої діяльності на ефективність правореалізації, визначаючи ключовим пунктом правосвідомості усвідомлення правових цінностей, прав і свобод людини й оцінку діючого права з точки зору його відповідності загальнолюдським цінностям. Правосвідомість, - стверджує вчена, - не тільки виражає ставлення індивіда до правової дійсності, але й спрямовує його на певні зміни у правовому середовищі, прогнозує й моделює їх [20].

Ці зміни забезпечуються правосвідомим суб'єктом правничої діяльності через правові інститути й інституції.

Правовий інститут – це система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, котрі регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин, наприклад: інститут громадянства, виборчого права, наслідування, представництва, природокористування тощо.

Правова інституція – це юридична установа, котра забезпечує реалізацію правового інституту, наприклад: органи внутрішніх справ, прокуратура, суд, відділ реєстрації актів цивільного стану тощо, тобто інституції є організаційними формами діяльності суб'єкта правничої діяльності. Власне правові інститути й інституції забезпечують правореалізацію соціокультурних норм суспільного буття.

Ефективна правореалізація або правозастосування визначають діяльність правової системи у цілому та правничої діяльності зокрема.

П блок авторської моделі психологічної структури правничої діяльності – загальної структури правничої діяльності – включає такі структурні елементи: суб'єкт, об'єкт, предмет, функції, задачі правничої діяльності. Ці структурні елементи характерні для будь-якого виду діяльності, проте змістова наповненість цих елементів у різних видах професійної діяльності буде відрізнятися між собою. Тому вважаємо за необхідне дати змістово-семантичну характеристику названих структурних елементів.

Так, суб'єктом правничої діяльності може виступати як окремий правник (юрист), так і: законодавець, державні органи, громадські організації, професійні об'єднання, спільнота, наприклад: органи суду, Генеральна Прокуратура України, спілка адвокатів, Спілка юристів України тощо.

Об'єкт правничої діяльності – це явище, процес чи предмет існуючої реальності щодо котрого чиниться правовий вплив. Об'єкти правничої діяльності поділяються на два типи: загальний та безпосередній. До загального типу відноситься відповідність правових норм існуючим суспільним відносинам, безпосередній дії суб'єктів права, їх правовому статусу, правовій свідомості та культурі, правовим документам, процесам, станам тощо [7].

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія у правничій діяльності виникає з приводу предмета цієї діяльності. Російський науковець А.М.Бражнікова предметом праці правника вважає все те, що він має виявити, засвоїти, створити. У цьому сенсі до предмета праці правника вона відносить: фіксовану знакову інформацію, котра міститься у книжках, офіційних та неофіційних документах, кресленнях, малюнках, таблицях; інформацію, що підлягає фіксації й прихована у матеріальних предметах, соціальній ситуації, сукупності обставин; поведінку людей, що проявляється в окремих діях, позиціях, відносинах, станах [4].

На предмет правничої діяльності спрямовані її функції.

В.Г.Афанасьєв переконаний, що саме функції визначають структуру, зміст системи, розподіл ролей, повноважень і відповідальності будь-якого органу управління системою [2].

Традиційним для юриспруденції є поділ функцій правничої діяльності на загально-соціальні та спеціально-юридичні (правничі). До загально-соціальних функцій відносять регуляцію економічних, політичних, культурних, ідеологічних та організаційно-управлінських відносин. Серед спеціально-правничих функцій виділяють регулятивну та охоронну, котрі у свою чергу, поділяються на такі функціональні компоненти: уповноважувачий, превентивний, виховний, дослідницький, розслідувальний, судовий, захисний, правовідновлювальний, пошуковий, індивідуально-організаційний та реєстраційно-засвідчувальний. Указані функціональні компоненти співвідносяться зі спеціально-правничими функціями як частка і ціле. Їх змістове наповнення залежить від виду правничої діяльності за професійною спеціалізацією або за суб'єктами здійснення.

Функції правничої діяльності конкретизуються на рівні задач, вирішення котрих пов'язане безпосередньо з предметом правничої діяльності.

Правові задачі професійної правничої діяльності формуються, з точки зору А.М.Бражнікової, на основі аналізу й усвідомлення проблемних ситуацій і представляють собою алгоритми діяльності, що включають: уявлення про цілі, котрі мають бути досягнуті; способи досягнення цілей; умови реалізації певної задачі [4].

М.М.Сілкін вибудовує таксономію правових задач, котрі впорядковує згідно спрямованості діяльності правника як суб'єкта професійної діяльності. Ці задачі розподілені на п'ять класифікаційних груп згідно їх специфікації:

- першу групу складають правотворчі задачі або задачі на заповнення прогалів існуючого законодавства;

- другу – правозастосовчі задачі або задачі з конкретизації правових норм щодо визначених цілей;
- третю – правозабезпечуючі задачі або задачі на отримання визначених ресурсів для реалізації певних цілей;
- четверту – правоорганізуючі задачі або задачі на реалізацію й організаційне забезпечення здійснюваної діяльності;
- п'яту – легітимізаційні задачі або задачі на обґрунтування необхідності правових рішень, їх справедливості та ефективності [19].

Блок загальної структури правничої діяльності обумовлює включення у модель психологічної структури правничої діяльності III блоку – функціонування правничої діяльності. Підтримку нашої думки знаходимо у

С.Д.Гусарева та О.Д.Тихомирова: „Якщо вивчається соціальне явище динамічного походження, то одним із важливих аспектів його вивчення буде аспект функціонування...” [7, с.24]. З нашої точки зору, правнича діяльність власне і є соціальним явищем динамічного походження. Саме тому в авторській моделі психологічної структури правничої діяльності нами виділено блок функціонування, котрий включає у себе три взаємопов'язані конструкти: потребово-мотиваційний, задачно-цільовий та результативний.

Потребово-мотиваційний конструкт утворюють: соціокультурні нужди, потреби, мотиви. Під соціокультурними потребами ми, поділяючи думку нашого наукового консультанта – академіка С.Д.Максименка, розуміємо універсальне енергетично-інформаційне утворення, котре визначає можливість індивіда бути суб'єктом діяльності. С.Д.Максименко переконаний, що „нужда як вихідна базальна енергетична інтенція... не „модифікується” ні в якій іншій структурі: вона породжує „на собі”, „в собі” окремі і різноманітні потреби, які опредметнюються, задовольняються, переживаються і розвиваються. Потреби виникають як окремі відгалудження на цілісному і єдиному носіїві - нужді” [14, с.18]. Ще С.Л.Рубінштейн підкреслював, що „ця об'єктивна нужда, відображаючись у психіці людини, переживається нею як потреба” [18, с.103].

Підходячи до характеристики потреб як джерела активності особистості, В.В.Бедь підкреслює їх соціальний характер, виділяючи такі потреби, як: у праці, суспільному житті, спілкуванні, творчості [3].

Соціокультурні потреби породжують соціокультурні мотиви правничої діяльності. Мотивами правничої діяльності В.В.Бедь вважає мотиви вибору професії юриста (правника), до котрих відносять: усвідомлення необхідності захисту прав і свобод особистості і збереження власності; глибокий інтерес до правничої діяльності; престиж професії правника; наслідування сімейної традиції; матеріальні міркування; випадкові мотиви [3].

Задачно-цільовий конструкт блоку функціонування правничої діяльності утворюють цілі та засоби правничої діяльності. С.Д.Гусарев стверджує, що мета є обов'язковим компонентом змісту у конструкції системи правничої діяльності та визначає її як упорядкування й узгодження суспільних відносин, забезпечення процесу здійснення права [8].

В.Д.Шадріков розглядає мету діяльності у двох аспектах: ідеальне або мисленнєве уявлення майбутнього результату діяльності [23]. Б.Ф.Ломов, розкриваючи перший аспект (ідеальне уявлення) наголошує на тому, що ціль виступає як образ, котрий започатковує власне процес діяльності [13]. В.В.Бедь також розділяє цю думку, стверджуючи, що цілі представляють можливий результат, досягнення котрого на практиці складає конкретні дії юриста [3]. З нашої точки зору, умісним буде порівняння цілі з пусковим механізмом, тобто ми можемо визначити ціль діяльності як пусковий психологічний механізм цієї діяльності.

Б.Ф.Ломов указує, що вектор „мотив-ціль” є ведучим регулятором діяльності, визначає будову й динаміку всіх інших її складових. Кожна нова ціль змінює мотиваційну сферу особистості, котра, у свою чергу, створює можливість формулювання нової цілі [13]. Цілі ж реалізуються у правничій діяльності за допомогою певних засобів, котрі опосередковуються метою, діями, поставленими завданнями й, у свою чергу, опосередковують кінцевий результат правничої діяльності. „Належне використання правових засобів означає фактичне втілення у життя цінності права, використання багатого потенціалу правової основи державного та суспільного життя” [1, с.12].

До засобів правничої діяльності вчені відносять: правові норми, правові категорії, правові відносини, юридичну техніку й різноманітні предмети матеріального світу. Означені засоби забезпечують продуктивність правничої діяльності у цілому та окремих її форм: освітньої, наукової, практичної; вербальної, письмової, конклуденної; установчої, правотворчої, правоохоронної, правозастосовчої, профілактичної. На рівні конкретизації форм правничої діяльності перелік засобів також може бути конкретизовано. Так, наприклад, Б.І.Пугінський серед усіх цивільно-правових засобів виділяє як найважливіший договір [16].

В.В.Бедь до засобів правничої діяльності також відносить і способи, методи та прийоми діяльності, що дозволяють юридичній особі здійснювати ті чи інші конкретні дії та взаємодіяти з іншими виконавцями спільної діяльності [3]. У нашій моделі ми виокремили методи здійснення правничої діяльності як окремий структурний елемент, котрий входить до складу результативного конструкту разом з такими категоріями, як: продукт та кінцевий результат правничої діяльності.

Під методами здійснення правничої діяльності ми розуміємо способи та прийоми, націлені на досягнення кінцевого результату. Залежно від реальної ситуації та складності поставлених задач розрізняють методи впливу на суспільно-правові відносини: метод примусу, метод заохочення, метод попередження, індивідуального впливу, перевірки інформації, попереднього обговорення, проведення допиту, обшуку, очної ставки тощо. Методи здійснення правничої діяльності детермінують певні правничі дії та операції суб'єкта, спрямовані на отримання правового результату, котрий може мати правові наслідки.

Слід розрізняти продукт правничої діяльності та її результат. Так, продуктом правничої діяльності є різноманітні знакові предмети такі, як: судові рішення, нормативні акти, позовні заяви тощо, тобто реально існуючі акти людської поведінки, котрі набувають зовнішньої форми свого виразу.

Результатом правничої діяльності ми вважаємо побудову правової держави, стабільний правопорядок у суспільстві, дотримання культурно-правових норм, сформовану правосвідомість громадян, їх віру у справедливість та законність.

Виділення структурних елементів правничої діяльності дозволяє стверджувати існування її системи та внутрішніх взаємообумовлених зв'язків між ними, котрі визначають порядок здійснення, спрямованість, спроможність та результативність (продуктивність) цього виду соціальної діяльності.

Література

1. Алексеев С. С. Правовые средства: постановка проблемы, понятия, классификация / С. С. Алексеев // Советское государство и право. – 1987. – № 6. – С. 12 - 19.
2. Афанасьев В. Г. Системность и общество / Афанасьев В. Г. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
3. Бедь В. В. Юридична психологія: Навчальний посібник. Видання друге, стереотипне / Бедь В. В. – Львів: „Новий світ-2000”, 2004. – С. 96 - 99.
4. Бражникова А. Н. Развитие профессионально значимых качеств юриста: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.07 / Бражникова Антонина Николаевна. – Ставрополь, 2000. – С. 24 - 27.
5. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія (стислий курс лекцій) / Бризгалов І. В. – К.: МАУП, 1998. – С. 18.
6. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов / Венгеров А. Б. – 3-е изд. – М.: Юриспруденция, 1999. – 528 с.
7. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – К.: ВІРА-Р; Дакор., 2000. – 506 с.
8. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: дис. ... доктора юр. наук: 12.00.01 / Гусарев Станіслав Дмитрович. – К., 2006. – 422 с.
9. Енгальчев В. Ф. Психологические основы вузовской подготовки специалистов в юридической психологии: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.06; 19.00.07 / Енгальчев Вали Фатехович. – СПб., 2006. – 530 с.
10. Еникеев М. И. Юридическая психология: Учебник для вузов / Еникеев М. И. – М.: Изд. НОРМА, 2001. – 517 с.
11. Иваницкий А. Т. Организационно-педагогическая система профессионального развития и саморазвития курсантов (слушателей) вузов МВД России: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / Иваницкий Анатолий Тихонович. – СПб., 2000. – 354 с.
12. Коваль А. В. Введение в юридическую специальность (деонтологический аспект): Курс лекций / Коваль А. В. – Донецк: Центр подготовки абитуриентов, 1988. – С. 11 - 12.
13. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Ломов Б. Ф. – М.: Наука, 1984. –

14. Максименко С. Д. Психологія особистості / Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В. - К.: Видавництво ТОВ „КММ”, 2007. – 296 с.
15. Полянская В. А. Профессиональная направленность студентов-юристов и ее динамика на начальном этапе освоения юридической деятельности: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.06 / Полянская Валентина Анатольевна. – СПб., 2004. – С. 22 – 39.
16. Путинский Б. Л. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях / Путинский Б. Л. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 104.
17. Романов В. В. Юридическая психология: Учебник / Романов В. В. – М.: Юристъ, 1998. – 488 с.
18. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – М.: Наука, 1972. – 423 с.
19. Силкин Н. Н. Формирование психологической подготовленности у сотрудников МВД к служебной деятельности в экстремальных условиях: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики» / Н. Н. Силкин. – СПб., 1996. – 10 с.
20. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник / Скакун О. Ф. – Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
21. Сливка С. С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юр. наук: спец. 12.00.12 „Філософія права” / С. С. Сливка. – Харків, 2002. – 22 с.
22. Соколов Н. Я. Правосознание юристов: понятие, сущность и содержание / Соколов Н. Я. – М.: Наука, 1988. – С. 18 – 25.
23. Шадриков В. Д. Проблема системогенеза в профессиональной деятельности / Шадриков В. Д. – М.: Наука, 1983. – 185 с.

The article outlined the views of scholars concerning the structural and functional characteristics of the juridical action. Considers the model of psychological structure of a professional juridical capacity. The characteristics of blocks and constructs provided by the author's model.

Keywords: *cultural- juridical norms, juridical work, juridical consciousness of the subject, juridical institutions, the object, functions, tasks of juridical working.*